समाभ्यां चितिपः प्रोक्तः प्रलम्बेन प्रतान्दवान्।"
इति गारुडे ६३।६५ अध्यायौ ॥

वृषणकच्छूः, स्त्री, (वृषणस्य कच्छूः ।) शुक्ररोगविशेषः । तल्लक्षणं यथा,—
"स्नानोत्सादनहीनस्य मलो वृषणसंश्रितः ।
प्रक्लिद्यते तदा स्वेदात् कच्छूं जनयते तदा ॥
ततः कण्डूयनात् क्षिप्रं स्फोटं सावश्च जायते ।
प्राहुर्वृषणकच्छूं तां शेषरक्तप्रकोपनाम् ॥
उत्सादनं उद्वर्त्तनम् । मलः मैल् इति लोके ।
प्रक्लिद्यते आर्द्रो भवति । * । तच्चिकित्सा यथा,—
"सर्व्वाम्बुकुष्ठसैन्धवसितसिद्धार्थैः प्रकल्पितो योगः ।
उद्वर्त्तनेन नियतं शमयति वृषणस्य कच्छूतिम् ॥
भिषग्वृषणकच्छूनु चिकित्सेत् प्रामरोगवत् ।
अहिपूतननिर्हरक्रिययापि च तां हरेत् ॥"
इति भावप्रकाशः ॥

वृषणाश्वः, पुं, इन्द्रस्य घोटकः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ (एतन्नामकवृषविशेषः । यथा, ऋग्वेदे । १ । ५१ । १३ ।
"मेनाभवो वृषणाश्वस्य सूनृता ॥"
"वृषणाश्वस्य एतदाख्यस्य राज्ञः मेनाभवो मेनानाम कन्या भूः ।" इति तद्भाष्ये सायणः ॥ * ॥ सेचनसमर्थाश्वयुक्ते, त्रि । यथा, ऋग्वेदे । ८ । २० । १० ।
"वृषणाश्वेन मरुतो वृषणुना रथेन वृषणाभिना ॥"
"वृषणाश्वेन वृषभिः सेचनसमर्थैरश्वैरुपेतेन ।" इति तद्भाष्ये सायणः ॥)

वृषणस्सु, क्ली, इन्द्रस्य धनम् । इति जटाधरः ॥ (त्रि, वर्षणकर्त्ता । यथा, ऋग्वेदे । २ । ४१ । ८ ।
"न यत्परो नान्तर आदधर्षद्वृषणस्सु ॥"
"वृषणस्सु हि धनस्य वर्षितारौ ।" इति तद्भाष्ये सायणः ॥)

वृषदंशकः, पुं, (वृषं मूषिकं दशतीति । दंश + ण्वुल् ।) बिडालः । इत्यमरः ॥ (यथा, साहित्यदर्पणे १० परिच्छेदे ।
"क्षिपसि मुखं वृषदंशकवदने ॥")

वृषध्वजः, पुं, (वृषो ध्वजो वाहनं यस्य ।) शिवः । इत्यमरः ॥ (यथा, कादम्बर्यां २ स्वभावाख्याने ।
"जटाभिः स्निग्धताम्राभिराविरासीद्वृषध्वजः ॥")
हेरम्बः । पुण्यकर्म्मा । इति विश्वः ॥

वृषध्वाङ्गी, स्त्री, नागरमुस्ता । इति राजनिर्घण्टः ॥

वृषनाशनः, पुं, (वृषस्य नाशनं यस्मात् ।) विडङ्गः । इति शब्दमाला ॥

वृषपतिः, पुं, (वृषस्य पतिः ।) यमः । शिवः । इति केचित् ॥

वृषपत्निका, स्त्री, वस्त्राली । इति राजनिर्घण्टः ॥

वृषपर्णी, स्त्री, (वृषस्य मूषिकस्य कर्ण इव पर्णं यस्याः । ङीष् ।) आखुपर्णी । इति रत्नमाला ॥

वृषविशेषः । पुरातनी इति भाषा । तत्पर्य्यायः । दध्याजी २ चक्राङ्गी ३ सुदर्शना ४ । इति राजनिर्घण्टः ॥

वृषपर्व्वा, [न्] पुं, शिवः । दैत्यभेदः । (यथा, महाभारते । १ । ६० । १६ ।
"वृषपर्व्वेति विख्यातः श्रीमान् यस्तु महासुरः ॥"
अस्य विवरणन्तु तत्रैव द्रष्टव्यम् । * ।) भङ्गाकृतः । कशेरुः । इति विश्वः ॥ (विष्णुः । यथा, महाभारते । १३ । १४६ । ४१ ।
"वृषाही वृषभो विष्णुर्वृषपर्व्वा वृषोदरः ॥"
राजविशेषः । यथा, मार्कण्डेयपुराणे ।१३४।५।
"जगद्धे नरराजस्य सकाशाद्वृषपर्व्वणः ॥")

वृषभः, पुं, (वृष सेचने । वृष + "ऋषिवृषिभ्यां कित् ।" उणा० ३ । १२३ । इति अभच् । स च कित् ।) वृषः । (यथा, मनौ । ९ । ५० ।
"वरन्यगोषु वृषभो वत्सानां जनयेच्छतम् ॥")
श्रेष्ठः । (यथा, महाभारते । ३ । ३३ । ८० ।
"कृष्णयैः सह कैकेयैर्वृष्णीनां वृषभेण च ॥")
वैदर्भीरोतिभेदः । इति मेदिनी ॥ आदिजिनः । इति हेमचन्द्रः ॥ कर्णेरन्ध्रम् । ऋषभनामौषधम् । इत्युणादिकोषः ॥ * ॥ (चतुर्व्विधपुरुषान्तर्गतपुरुषविशेषः । यथा,—
"मृगके पद्मिनी तुष्टा चित्रिणी रमते मृगम् ।
वृषभे मृगिनी तुष्टा हस्तिनी रमते हयम् ॥"
इति रतिमञ्जरी ॥)
गोशब्दे अलिखनात् प्रसङ्गादत्र आतिदेशिकगोहत्या लिख्यते ।
"गामाहारं प्रकुर्व्वन्तं पिबन्तं यो निवारयेत् ।
याति गोविप्रयोर्मध्ये गोहत्याञ्च लभेत्तु सः ॥
दर्भैर्गात्राड्ययन्मूढो यो विप्रो वृषवाहनः ।
दिने दिने गवां हत्यां लभते नात्र संशयः ॥
ददाति गोभ्य उच्छिष्टं भोजयेद्वृषवाहकम् ।
भोजयेद्वृषवाहाग्रं स गोहत्यां लभेद्ध्रुवम् ॥
वृषलीपतिं याजयेद्यो भुङ्क्ते श्रमं तस्य यो नरः ।
गोहत्याशतकं सोऽपि लभते नात्र संशयः ॥
पादं ददाति वह्नौ यो गाञ्च पादेन ताडयेत् ।
यष्टिं विशेदधौताङ्घ्रिः स्नात्वा गोवधमाप्नुयात् ॥
यो भुङ्क्तेऽस्निग्धपादेन शेते स्निग्धाङ्घ्रिरेव च ।
सूर्य्योदये च हिर्भाजी स गोहत्यां लभेत् ध्रुवम् ॥
अवीराम्रश्च यो भुङ्क्ते योनिजीवी च ब्राह्मणः ।
यज्ञिसन्ध्याविहीनश्च स गोहत्यां लभेद्ध्रुवम् ॥
पितॄंश्च पर्व्वकाले च तिथिकाले च देवताः ।
न सेवतेऽतिथिं यो हि स गोहत्यां लभेद्ध्रुवम् ॥
खभमेरि च कल्पे वा भेदबुद्धिं करोति या ॥
कटूक्त्या ताडयेत् कान्तां सा गोहत्यां लभेत् ध्रुवम् ।
गोमार्गे खनकं कृत्वा ददाति शस्त्रमेव च ।
तडागे वा तडूर्द्धे वा स गोहत्यां लभेद् ध्रुवम् ॥
प्रायश्चित्तं गोवधस्य यः करोति यतिक्रमम् ।
अर्थलोभादथाज्ञानात् स गोहत्यां लभेत् ध्रुवम् ॥
राजके दैवके यज्ञाद्गोस्वामी गां न पालयेत् ।
दुःखं ददाति यो मूढो गोहत्यां लभते ध्रुवम् ॥
प्राणिनं लङ्घयेद् यो हि देवार्थामनलं जलम् ।
नैवेद्यं पुष्पमन्नञ्च स गोहत्यां लभेद्ध्रुवम् ॥
अश्वन्नाप्नोति यो वादी मिथ्यावादी प्रतारकः ।
देवद्वेषी गुरुद्वेषी स गोहत्यां लभेद्ध्रुवम् ॥
देवताप्रतिमां दृष्ट्वा गुरुं वा ब्राह्मणं सति ।
न सम्मानमदेद्यो हि स गोहत्यां लभेत् ध्रुवम् ॥
न दद्याद्यो ग्रिमं कोपात् प्रणताय च यो द्विजः ।
विद्यार्थिने च विद्याञ्च स गोहत्यां लभेत् ध्रुवम् ॥
गोहत्या ब्रह्महत्या च कथिता चातिदेशिकी ।
यथा श्रुतं सूर्य्यवक्त्रात् किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥"
इति ब्रह्मवैवर्त्ते प्रकृतिखण्डे २७ अध्यायः ॥

वृषभगतिः, पुं, (वृषभेव गतिर्यस्य ।) शिवः । इति हारावली ॥

वृषभध्वजः, पुं, (वृषभः ध्वजो वाहनं यस्य ।) शिवः । इति केचित् ॥ (यथा, रघुः ।२।३६।
"असुं पुरः पश्यसि देवदारु
पुत्रीकृतोऽसौ वृषभध्वजेन ॥")

वृषभाक्षी, स्त्री, इन्द्रवारुणी । इति राजनिर्घण्टः ॥ वृषचक्षुषि, क्ली ॥

वृषभानुः, पुं, सुरभानुपुत्रः । स च राधिकापिता । यथा,—
"सुचन्द्रो वृषभानुश्च ललाभ जन्म गोकुले ।
प्रभावत्याञ्च जठरे सुरभानुस्य रेतसा ॥
जातिस्मरो हरेरंशः सुलक्षणो यथा शशी ।
ववर्द्धातुदिनं तत्र व्रजराजे व्रजाधिपः ॥
कलावती कान्यकुब्जे बभूवायोनिसम्भवा ।
जातिस्मरा महासाध्वी सुन्दरी कमलाकला ॥
कान्यकुब्जे वृषश्रेष्ठो भगन्दन उरुक्रमः ।
स तां संप्राप योगाग्नि यज्ञकुण्डसमुत्थिताम् ॥
स्नात्वा वपसि राजेन्द्र स्वकान्तायै ददौ सुदा ।
मालावती स्नानं दत्त्वा तां पुपोष प्रहर्षिता ।
ददर्श नन्दः पथि तां गच्छतीञ्च सुदान्वितः ॥
नन्द उवाच ।
शृणु राजेन्द्र वक्ष्यामि विशेषवचनं शुभम् ।
सम्बन्धं कुरु कन्याया विधिना च सांप्रतम् ॥
सुरभानुसुतः श्रीमान् वृषभानुर्व्रजाधिपः ।
नारायणांशो गुणवान् सुन्दरश्च सुपण्डितः ॥
कन्या तेऽयोनिसंभूता यज्ञकुण्डसमुद्भवा ।
त्रैलोक्यमोहिनी शान्ता कमलांशा कलावती ।
स च योग्यस्तदुहितुस्तद्योग्या ते च कन्यका ॥
भगन्दन उवाच ।
सम्बन्धो हि विधिवशो न मे साध्यो व्रजाधिप ।
प्रजापतिर्योगकर्त्ता जन्मदाताहमेव च ॥
वृषभानुप्रिया धात्री लिखिता चेत् सुता मम ।
पुरा भूतैव को वाहं केनान्येन निवार्य्यते ॥
वृषभानुज्ञामुपादाय व्रजश्रेष्ठो व्रजं गतः ।
गत्वा स कथयामास सुरभानुस्य संसदि ॥
सुरभानुश्च यत्नेन नन्देन च समादरम् ।
सम्बन्धं योजयामास गर्गद्वारा च सत्वरम् ॥
वृषभानुर्मुदा युक्तः प्राप्य ताञ्च कलावतीम् ।